

Bynært friluftsliv – kulturminner som motivasjonsfaktor for nærmiljøaktivitet?

Sveinung Krokann Berg – NIKU

Atle Omland – NIKU/Universitetet i Oslo

Kulturminner og kulturmiljøer fremheves ofte som en viktig ressurs for friluftsliv. I nylig gjennomførte spørreundersøkelser scorer imidlertid kulturminner lavt som motivasjonsfaktorer for bruk av byen og bynære områder som friluftslivsarena. I denne artikkelen argumenteres det likevel for at kulturminner er en integrert del av friluftsliv i og nær byen og utgjør sentrale orienteringspunkter for folks utendørsaktivitet. Dette kommer til uttrykk gjennom oppslutning omkring turmål med kulturhistorisk tilsnitt og ved at beboere/publikum etterspør informasjon om kulturminner. Noe av dette gjenspeiles også i den plassen kulturminner gis i turkart og brosjyrer beregnet på friluftsliv.

Innledning

Innenfor forskningsprosjektet *Friluftsliv i endring* (FRIEND, 2004-2008), har NINA, NIBR og NIKU gjort undersøkelser knyttet til bruk og planlegging av arealer som benyttes i det bynære og urbane friluftslivet i Kristiansand, Bodø og Oslo (Bjerke et al. 2006a og 2006b, Stokke et al. 2008, in prep., Tennøy 2007).

En delproblemstilling i undersøkelsen har vært i hvilken grad kulturminner er og kan være en motivasjonsfaktor for å bruke slike friluftsområder, men også om de utgjør sentrale verdier som bidrar til å hindre nedbygging av disse arealene. Det er få tidligere studier på hvordan kulturminneverdier faktisk vurderes av turgåere og om kulturminner er en motivasjonsfaktor for å komme seg ut (eks. Klepp 1994, Klepp 1998, Paulsen 2005). Koblingen mellom friluftsliv og kulturminner har likevel fått økt fokus fra og med 1990-tallet.

Spørreundersøkelsene foretatt i Kristiansand, Bodø og Oslo viser at kulturminner, sammenliknet med andre variable, scorer lavt som motivasjonsfaktor for utendørsaktivitet og bruk av friluftslivsområder. Formål som opplevelse av natur, trening, lek og spill, bading, osv., er langt viktigere for brukerne. Kulturminners verdi fremheves også kun i mindre grad som grunnlag for å ta vare på bynære arealer for friluftsliv. På bakgrunn av intervjuer med aktører innen friluftsliv, samt annen forskning på denne koblingen (Klepp 1998), argumenteres det i denne artikkelen likevel for at kulturminner er en viktig integrert del av friluftslivopplevelsen. I det ligger et kildekritisk spørsmål, som bare i liten grad berøres i artikkelen, om hvorvidt disse brukerundersøkelsene faktisk bidrar til økt kunnskap om kulturminner som integrert del av friluftslivopplevelsen.

Begrunnelsen for påstanden bygger på flere forhold som at kulturminner faktisk utgjør en ramme for friluftslivaktiviteter, gjerne er mål for organiserte og uorganiserte turer og i økende grad formidles gjennom turkart og brosjyrer. Samtidig etterspør publikum informasjon og skilting som synliggjør dem. Spørsmålsettene kan også settes om begrepet kulturminner gjenspeiler brukernes forhold til sine omgivelser, om respondentene har kunnskap om kulturminnene, eller om de enkelte kulturminnene må spesifiseres i en kvantitativ undersøkelse. Dette metodekritiske er likevel noe tonet ned i artikkelen til fordel for en drøfting av også de kvalitative resultatene i prosjektet.

Friluftsliv i endring? Bynært friluftsliv

I St.meld. nr. 39 (2000-2001: 11) er friluftsliv definert som "opphold og fysisk aktivitet i friluft i fritiden med sikte på miljøforandring og naturopplevelse". Friluftsliv og aktivitet er i sentrale politiske dokumenter framhevet som viktig både for god livskvalitet, helse, oppvekst og et bedre miljø (eks. St.meld. nr.14 (1999-2000), nr. 39 (2000-2001), nr. 23 (2001-2002), nr. 39 (2001-2002), nr. 16 (2002-2003) og nr. 25 (2002-2003)).

En undersøkelse av tilgang på og bruk av uteområder i boligområder i Norge, der fire byer var inkludert, har ca 80 % av boligene, barnehagene og skolene tilgang til naturområder større enn 200 dekar innenfor en avstand på 500 meter (Thorén og Opedal 1997). Samme undersøkelse viser til at antallet slike områder er redusert i løpet de siste førti årene (se også Thorén 2008, Guttu og Schmidt 2008, Schmidt 2007).

Antallet bosatte i tettsteder i Norge økte i løpet av 2006 med 47 500 personer, med størst vekst i de største byene (www.ssb.no 12.02.08). Ved tilflytting til byene øker presset på arealbruken. Dette gjelder både arealer som er bebygde og grøntområder og arealer som ikke er bebygde. Samtidig endres bybefolkningens sammensetning. Barn- og unge utgjør en stadig økende andel av bybefolkningen, mange eldre bytter villa utenfor byen med leilighet i byen, og med en økende andel innvandrere med ulik kulturell bakgrunn endres hverdags- og fritidsrutiner for hvordan byen brukes. Nye brukergrupper vil kontinuerlig lete etter sin form for etablerte og anerkjente kvaliteter som friluftsliv og uteaktivitet. I Norges forskningsråds program *Miljøbetingsprogram livskvalitet* (1993-1998) ble det for eksempel gjort studier av nordmenn og utlendinger som bor i Norge og deres forhold til naturen. 19 av 20 nordmenn nevnte natur som en vesentlig livskvalitet, mens 2 av 20 med utenlandsk opprinnelse svarte det samme (St.meld.nr.39 (2000-2001)). Med en innvandrerandel på rundt 30 % i enkelte bydeler vil slike preferanser være utslagsgivende for aktivitet og bruk av uteområder. Forskning viser også at friluftslivsvanene endres. Spesielt i aldersgruppen 16-24 år synes det tradisjonelle friluftslivet som dagsturer i skogen, bær- og sopplukking og fiske å bli erstattet av et mer moderne,

prestasjonsorientert eller sportslig preget friluftsliv der naturen er en arena for personlig utfoldelse (Hille et al. 2007, Odden 2008). Slike utviklingstrekk kan være noe av bakgrunnen for at det i de senere årene er rettet spesiell fokus mot det urbane og bynære friluftslivet i nærheten av der folk bor. Nærmere 80 % av landets befolkning bor nå i byer og tettsteder, og det er et politisk ønske om å prioritere friluftsområder her (St.meld.nr.39 (2000-2001), St.meld.nr.23 (2001-2002)).

Koblingen mellom kulturminner og friluftsliv oppfattes som relevant siden turgåing og friluftsliv har blitt en aktivitet som også knyttes mot bygde omgivelser og lokal identitet. Tidligere undersøkelser har vist at mennesker i byer oppholder seg mer utendørs i sin fritid enn mennesker andre steder, og at bortimot halvparten av tur- og mosjonsaktiviteten foregår i nærmiljøet (Gåsdaal 1994). Dette medfører utfordringer både knyttet til å ivareta bynære arealer for friluftsliv og til å tilrettelegge for et friluftsliv som er urbant og utøves i selve byen.

Eksempelvis har byvandring og elvevandring på asfalt og tilrettelagte turveier blitt et attraktivt tilskudd til den tradisjonelle søndagsturen. I Oslo har mer enn 30 000 deltatt på elvevandringen langs Akerselva de siste to årene (www.osloelveforum.no 17.10.06). Deltakelsen på vandringen langs Alna-elva har økt fra 2000 personer i 2003 til over 10 000 i 2006 (www.bydel-alna.oslo.kommune.no 17.10.06). Byvandring og elvevandring oppfattes i stor grad å være knyttet til at dette er kulturmiljøer eller deler av et kulturmiljø der byhistorien og de bygde omgivelsene utgjør en vesentlig del av opplevelsen.

Elvebredder og sjøfront framheves også som viktige friluftsområder i de fleste byer som har tilgang på dette. I byer der disse arealene har vært fylt av annen virksomhet er det gjerne ønskelig med tilrettelegging for fritidsaktivitet og rekreasjon i kombinasjon med å ivareta historiske strukturer. Samtidig er det økt fokus på sammenhengende grønnstruktur gjennom bebygde områder, og at bynære områder som kystsone og bymark må forvaltes og tilrettelegges for å imøtekomme dagens og fremtidens behov for friluftsliv i nærheten av hjemmet.

Hva slags rolle spiller så kulturminner i dette bynære friluftslivet, og i hvilken grad kan de sies å være en motivasjonsfaktor og integrert i friluftsopplevelsen?

Kulturminner som motivasjonsfaktor for bynært friluftsliv?

Gjennom fire spørreundersøkelser i byene Oslo, Kristiansand og Bodø har befolkningens motivasjoner for utendørsaktivitet og bruk av bynære friluftslivsområder blitt kartlagt. Spørsmålene i undersøkelsene har også forsøkt å fange opp i hvilken grad kulturminner brukes og kan være en motivasjonsfaktor.

I Oslo er studien av folks forhold til utendørsaktivitet knyttet til områdene langs Alna-elva (Bjerke et al. 2006a og 2006b). To spørreundersøkelser, en rettet mot barn og unge og en mot voksenbefolkningen generelt, kartla fritidspreferanser til befolkningen langs Alna-elva. Undersøkelsene belyser preferanser og forholdet mellom natur- og kulturelementer som motivasjonsfaktorer for utendørsaktivitet. Disse resultatene er ment å utgjøre en del av beslutningsgrunnlaget for hvordan friområdene rundt Alna-elva tilrettelegges og planlegges for framtidig bruk. Dette er et av satsingsområdene i samarbeidet mellom Oslo kommune og staten for å miljøoppøruste Groruddalen.

Hovedfokus i Kristiansand og Bodø har vært på arealplanlegging og befolkningens bruk av de tre områdetypene kystsone, bymark og større sammenhengende korridorer mellom disse (Stokke et al. 2008, in prep, Tennøy 2007). Undersøkelsene har intendert å frembringe kunnskap om byers utfordringer med å ivareta bynære friluftsområder og i hvilken grad ulike virkemidler fungerer. I tillegg til en spørreundersøkelse om befolkningens bruk av bynære friluftsområder, er det gjennomført studier av planer og intervjuer med forvaltningen, politikere og organisasjoner.

Alna-undersøkelsen (barn og unge)

Undersøkelsen blant barn og unge ble gjort i samarbeid med utvalgte skoler i Groruddalen og Gamle Oslo der til sammen 683 elever (293 i 6. og 390 i 9. klasse) brukte en skoletime med veiledning av en lærer til å besvare det utsendte spørreskjemaet.

Barna ble spurt om hvilke aktiviteter de deltok i sist uke ved å få forelagt en liste over aktivitetstyper (tabell 1).

Tabell 1: Gjorde du noen av disse aktivitetene sist uke?	Ja %	Nei %
Besøkt familie eller nabo	61	39
Var med mor eller far på innkjøp	55	45
Gikk tur sammen med mor/far	29	71
Trente i idrettslaget jeg er med i	49	51
Var på tur eller lekte sammen med venner i skogen nær der jeg bor	27	73
Var sammen med venner på kjøpesenteret	49	51
Så på TV/DVD/video sammen med venner	65	35
Trimmet på egen hånd (løp en tur, var i svømmehallen etc.)	42	58
Var i fritidsklubb	20	80
Gjorde lekser	74	26
Gjorde noe sammen med mor og far (drev med hobby, trening eller lignende)	39	61
Brukte størstedelen av kvelden ute sammen med venner/kamerater	53	47
Hadde besøk av venner på rommet mitt	54	46
Hjalp til hjemme (vasket, ryddet o.s.v.)	69	31
Var på besøk hjemme hos en venn	72	28
Leste ei bok som jeg liker	47	53
Sto sammen med venner på et gatehjørne/veikryss, utenfor en kiosk eller en bensinstasjon	22	78
Dro inn til sentrum	52	48
Var på tur til en gammel bondegård	8	92
Var på tur til en gammel hage nær der jeg bor	7	93

Var på tur til en gammel bygning nær der jeg bor	7	93
Var hjemme sammen med mor, far eller søsken hele kvelden	66	34
Var på møte i lag eller forening, for eksempel speideren	15	85
Tegnet, malte eller skrev hjemme på egen hånd	42	58
Spilte dataspill, chattet	83	17
Spilte på spilleautomat (med pengepremie)	9	91

Aktivitetene ser i stor grad ut til å være styrt av relasjoner og gjøremål sammen med venner og familie, og mange av aktivitetene foregår i hjemmet. Bruken av kulturminner i form av turer til gamle hus og hager har den laveste treffprosenten (7 %). Imidlertid utgjør 7 % av de 683 spurte barna 48 besøk i løpet av en uke. Dette er kanskje ikke så lite sett i lys av at spørsmålet definerer et utfartsmål i større grad enn en aktivitet sammenlignet med en del av de andre spørsmålene som ble stilt.

Oftest brukt som uteareal i nærmiljøet er kjøpesenter og butikker, idrettsplass og idrettshall samt veien/gata (tabell 2). Dette sier muligens noe om hva som er tilgjengelig, men også noe om hva som er holdepunkter og orienteringspunkter for aktiviteten utenfor hjemmet. Bygde omgivelser er tilsynelatende referansepunkter uten at dette nødvendigvis oppfattes eller vurderes som kulturminner. På spørsmål om hva det ønskes mer av i nærmiljøet er anlegg for aktiv bruk (badeplasser, akebakker, fotballbaner) det mest etterspurte. Denne type anlegg hadde også høyest score i barnas valg av favorittplass.

Tabell 2: Når du er ute i fritida hvor er du da?	Vinter			Sommer		
	Ofte %	Av og til %	Aldri %	Ofte %	Av og til %	Aldri %
På veien eller i gata	16	55	29	35	40	25
I parken	8	38	54	22	41	37
På lekeplassen	13	43	44	22	39	39
I hagen	15	31	54	24	33	43
I skogen	16	42	42	24	44	32
På kjøpesenter eller butikk	40	50	10	48	44	8
På kafé eller snackbar	13	42	45	20	39	41
På idrettsplass	29	38	33	45	31	24
I idrettshallen	31	35	34	33	36	31

På en skala fra 1 til 10 over hvilke områder og landskap som er finest der de bor er områder med mange hus, blokker, veier og butikker, samt naturområder med vann de mest populære (snittscore på 6,1 på begge). Vakre bygninger og omgivelser oppfattes også som fine nærmiljø (5,9). På spørsmålene om hus, blokker, veier og butikker og bygninger og omgivelser, har rundt 20 % gitt karakteren 10, og her viser det seg at barn av utenlandskfødte foreldre ser dette som mer attraktivt (25 %) enn barn av norskfødte foreldre (16 %). Gamle bygninger og spor av historien oppfattes som mindre attraktivt (3,7).

Undersøkelsen tyder på at barn tilsynelatende er mer opptatt av velstelte og bygde omgivelser enn av "urørt" natur som skog og kratt. Spesielt tydelig er dette blant barn av utenlandskfødte foreldre. Bygde omgivelser er tilsynelatende attraktive når de framstår som velholdte og "nye" og ikke "gamle". En vesentlig del av aktiviteten ute for unge i aldersgruppen 12-15 år viser seg å foregå på områder som ikke er tilrettelagt for dette. Parkeringsplasser, veier og kjøpesentre er mye brukt som oppholdssted i tillegg til eller i stedet for idrettsanlegg, lekeplasser og parker.

Alna-undersøkelsen (voksne)

Voksenbefolkningen ble innledningsvis rekruttert gjennom telefonforespørsel til 8252 personer over 18 år i bydelene Grorud, Stovner, Alna og Gamle Oslo hvorav 3000 sa seg interessert i/var villige til å besvare undersøkelsen. Spørreskjema ble returnert av 1596 (53 %) av disse.

Blant den voksne befolkningen synes også velstelte parker (74 % positive) å være mer attraktive landskapstyper enn tett skog (27 % positive). Områder der naturen får utfolde seg fritt blir bedre likt enn hos den yngre delen av befolkningen (69 % positive). Landskap med vann er den mest attraktive landskapstypen (88 % positive).

På spørsmål om hvilke kvaliteter som trengs for å gjøre nærmiljøet bedre egnet som fritidsarena er det blant de som har svart en klar preferanse for det naturlige og uberørte og områder der stillhet og ro kan nytes. Opplevelsen av kulturminner og det å treffe andre mennesker oppleves som mindre viktig.

Når det gjelder ønsker for utvikling av området langs Alna-elva, og hvilke tiltak som kan gjøre områdene mer egnet for bruk, er det en gjennomgående positiv holdning til alle tiltak som gjør området mer tilgjengelig (brøyting, rydding, belysning) og til informasjon knyttet til hvilke natur- og kulturmiljøkvaliteter som finnes i området (tabell 3).

	Ikke svar	Ja	Nei
Mer rydding av stier	7	77	16
Etablering av rasteplasser med stoler / bord	6	67	26
Informasjonstavler om naturen i grøntområdene	7	75	18
Informasjonstavler om kulturminner og aktiviteter knyttet til dette	7	76	17
Belysning langs stiene	7	78	16
Brøyting av turveier på vinteren	7	78	15
At det settes ut flere søppelkasser	8	72	20

Denne type tiltak vil naturlig nok generelt oppfattes som positive og sier lite om den faktiske effekten av et slikt tiltak. I interessen for lokal historie (76 % positive) koblet med betydningen som tillegges bevaring av kulturminner som forteller om elvas historie (74 % positive), ligger det like fullt et potensial for framtidig bruk i denne positive holdningen (tabell 4).

	Ikke svar	Betyr svært mye	Betyr nokså mye	Nøytral	Betyr nokså lite	Betyr svært lite	Vet ikke
At det er mulig å komme helt ned til elva og få nærkontakt med vannet	6	29	38	16	6	3	1
At det er tilrettelagt for bading på egnede steder	7	21	24	26	10	10	2
At elveløpet er fritt for søppel	6	77	14	2	0	0	1
At det blir gjort tiltak for å bedre vannkvaliteten i vassdraget	6	63	21	7	1	0	1
At det blir gjort tiltak for å gjøre vassdraget mer ryddig og parkaktig	7	39	26	17	7	3	1
At tidligere utbygde elvestrekninger blir endret slik at de ligner mest mulig på det opprinnelige elvemiljøet	7	27	27	29	6	2	2
At elva blir åpnet igjen der den går i lukkede rør	6	39	28	21	3	2	2
At kulturminner som har med elvas historie å gjøre blir bevart/restaurert	7	38	36	15	2	2	2
At aktiviteter knyttet til gamle gårder, industriminne, ol øker og blir mer tilgjengelig. For eksempel: kafé i gammelt industribygg, galleri i nedlagt sykkelfabrikk, aktiviteter for barn på en gård og lignende.	6	41	34	14	2	2	1

Kristiansand og Bodø

I Kristiansand og Bodø ble et spørreskjema sendt ut til henholdsvis 2467 og 2500 personer over 20 år bosatt i kommunene. Utvalget ble tilfeldig trukket, men de mest perifere delene av Bodø ble utelatt i undersøkelsen siden fokus er på de bynære friluftsområdene. Svarprosenten for Kristiansand var på 23,5 %, mens den i Bodø var noe høyere, 30,2 %. Brukerne ble bedt om å oppgi deres formål for bruk av bynære friluftsområder, fordelt på områdekategoriene bymark, kystområdene og grønne korridorer. Respondentene kunne krysse av for inntil tre formål. Resultatene av undersøkelsen er nærmere presentert av Stokke et al. i dette nummer av Utmark.

Brukerundersøkelsene viser, i likhet med Alna-undersøkelsene, at kulturminner kun unntaksvis er formål for å utøve friluftsliv (mellom 1 og 2,9 % av respondentene). Resultatene kan tyde på at opplevelse av kulturminner i liten grad utgjør en uavhengig motivasjonsfaktor for å utøve bynært friluftsliv. En kildekritisk innvending er likevel om spørsmålene som ble stilt i undersøkelsen fanger betydningen av kulturminner. Spørreundersøkelsene gir tilsynelatende et bedre bilde av hovedformålet for utøvelsen av friluftsliv enn av eventuelle tilleggskvaliteter. Eksempelvis kan kulturminner være integrert i flere av de andre motivasjonsfaktorene, slik som å oppleve landskap hvor natur og kultur utgjør et hele, uten at dette går fram av undersøkelsen. Intervjuer i de to byene med aktører innen friluftsliv og kultur (hovedsakelig offentlig forvaltning, frivillige organisasjoner og politikere) tyder også på at kulturminner kan ha en høyere verdi knyttet til bruk av nærmiljøet enn det som kommer til uttrykk i spørreundersøkelsene. Betydningen av kulturminner ble eksempelvis spontant fremhevet av informanter i Kristiansand da resultatene av spørreundersøkelsen ble forelagt. Flere informanter fremholdt at kulturminner er en viktig ressurs til tilrettelegging, formidling og utøving av friluftsliv.

Kulturminner blir dessuten benyttet gjennom realisering av de formålene brukerne fremhever for å utøve friluftsliv, så som at gamle veier, stier og broer brukes til turgåing eller trening. Bynært friluftsliv er også i stor grad knyttet opp til repeterende handlinger gjennom fysisk aktivitet. Besøk til ett konkret

kulturminne utføres færre ganger om det ikke også kobles opp mot bestemte formål. At samme kulturminne ikke oppsøkes hver gang aktiviteten utføres er dermed ikke uttrykk for at dette har en lav verdi. Derimot utgjør kulturminner en viktig ramme rundt bynære friluftslivsaktiviteter, men der opplevelsen av disse kun sjelden skiller ut som et eget formål for å utføre aktiviteten.

Utvalgte kulturminner i studieområdene er i tillegg avmerket på kart, brosjyrer eller skilt, i tillegg til at det lokalt uttrykkes ønsker om mer informasjon om dem. Samtidig legges flere organiserte turer til kulturminner. Store forskjeller mellom studieområdene er likevel fremtredende.

Spesielt i Kristiansand fremholdt flere informanter kulturminner som sentrale for friluftslivsopplevelsen, eksempelvis de som knytter seg til Forsvarets eiendommer som nå overtas av kommunen. I Bodø ble kulturminner i mindre grad vektlagt av informantene. Dette kan skyldes en lavere konsentrasjon av kulturminner i Bodø sammenliknet med Kristiansand, men også ulikt fokus fra friluftslivsaktørene i de to byene der naturopplevelsen vektlegges i sterkere grad i Bodø framfor kulturopplevelsen.

Kulturminner kan også trekkes frem som viktige verdier i konflikter vedrørende inngrep i friluftsområder. Informanter påpeker at argumenter for bevaring av et areal får større vekt om dette har viktige verdier knyttet til både natur, kultur og friluftsliv. I tillegg fremheves det at kulturminner kan bidra i utformingen av nye strukturer ved nedbygging, eksempelvis ved at gamle veier kan bli nye korridorer gjennom byggeområder. Kulturlandskapsdimensjonen fremheves også for å hindre større utbyggingstiltak ved viktige friluftslivsområder (eksempelvis bro over Kjosdalen i Kristiansand og nedbygging av Rønvikjordene i Bodø), selv om jordvern hensyn står mer sentralt i det siste tilfellet. Dette reflekterer en tendens de siste årene at den integrerte dimensjonen av både natur og kultur fremheves i konfliktfylte utbyggingssaker. Her har det skjedd en viss endring i forhold til konflikter frem til 1990-tallet hvor aktørene som talte for bevaring la mest vekt på uberørt natur, selv om denne var sterkt preget av menneskelig bruk (Klepp 1996).

Kulturminner som integrert del av friluftslivsopplevelsen?

Hva sier så disse funnene om potensialet for bruk av bynære områder som arena for utendørsaktivitet og friluftsliv? Funnene kan, på tross av kildekritikken, bidra til å belyse noen utfordringer knyttet til å tilrettelegge for et friluftsliv der verdier knyttet til kulturminner forsøkes integrert.

Friluftslivsopplevelsen er koblet til bruken av en fysisk struktur som ramme for slik aktivitet. Denne fysiske rammen oppfattes tradisjonelt som natur og grøntstruktur. Byenes grøntområder er i ulik grad en bygd og kultivert natur og defineres i tillegg av de bygde omgivelsene som enten rammer inn eller er en del av landskapsbildet. Når kulturmiljøet framheves som viktig å integrere i friluftslivstilbudet gir det rom for et integrert perspektiv på natur- og kulturverdier og at bygde omgivelser utgjør en del av rammen for friluftslivet. Eksempelvis beskriver Stigsdotter og Grahn (2002) byparken som arena for friluftsliv gjennom åtte ulike egenskaper og karakteristika som både ivaretar grønne, menneskelige og kulturelle aspekter (Tabell 5). Disse ble utviklet i forbindelse med en spørreundersøkelse med formål å kartlegge og forstå hvorfor enkelte parker og grøntområder er mye brukt mens andre tilsynelatende er mindre attraktive. Undersøkelsen viste at grøntområdene som ble mest brukt lå bolignært, hadde en samlet form og en variert/sammensatt romlig utforming.

Tabell 5: Natur/park egenskaper (etter Stigsdotter og Grahn 2002)

Natur/park egenskaper	Karakteristika for egenskapene
1 Fredfullhet	Ro, fred, stillhet, naturlyder, ryddighet, ikke kratt, ikke søppel, lite forstyrrelse
2 Vill	Urørt natur, tilsynelatende selvfrødde planter, mosegrodde steiner, gamle tråkk
3 Artsrikdom	Biologisk mangfold
4 Rom/Plass	Stedskvalitet, annerledeshet, helhet
5 Fellesskap	Inviterende og åpent for innsyn og bruk
6 Fornøylesparken	Avgrenset, trygg og isolert
7 Festplass	Møteplass for festivitas og fornøyelse
8 Kultur	Historisk dybde

Vedrørende de kulturelle aspektene kan kulturminner og kulturmiljøer oppfattes som viktige identitetsskaper og orienteringspunkter i nærmiljøet og en fysisk kvalitet ved omgivelsene. I en tidligere kvalitativ undersøkelse gjort av turgåeres forhold til kulturminner ble disse gjennomgående opplevd som positive verdier hvor begrunnelsene ble delt inn i åtte kategorier (Klepp 1994, 1998):

- Begrunnet med ord som kultur, historie, kulturarv
- Kritikk eller kommentar til vår tid
- Leve seg inn i hvordan det var å leve før
- Estetiske begrunnelser
- Arbeidet som er lagt ned, slitet og det gode håndverket
- Personlige minner og opplevelser
- Røtter
- Vise sammenhengen mellom menneske og natur

Kulturminner tillegges i disse undersøkelsene positive verdier som ramme for friluftsliv, men belyser ikke i tilstrekkelig grad hvorvidt kulturminner i seg selv er et formål for bruk av bynære friluftslivsområder eller om disse kun oppleves som en positiv tilleggsværdi. Som Klepp påpeker, og som Alna-undersøkelsene også indikerer, er det nærliggende å anta at holdningen til kulturminner er positiv dersom dette framstår som et tilleggsgode utover det allerede eksisterende tilbudet (Klepp 1996).

Integrering av kulturminner – med planleggingen av Alna-elva som eksempel

Det kulturelle aspektet som kan synes å være til stede i friluftslivet, spesielt i bynære områder, gir grunnlag for å ivareta og utnytte dette potensialet som motivasjonsfaktor og ressurs. En aktiv bruk av et overveiende bygget og tilrettelagt nærmiljø handler dermed i stor grad om at kulturminner tas i bruk og blir en integrert del av det som tilbys som arena for aktivitet. Om tiltak rettet mot en slik

tilrettelegging likevel medføre en faktisk økt aktivitet langs Alna-elva, eller i de bynære områdene i Kristiansand og Bodø, er uvisst. Kanskje er dette også en form for tilrettelegging som delvis bryter med den tradisjonelle holdningen til friluftsliv som tilsier at naturen og omgivelsene helst skal utforskes, oppdages og være basert på "naturlig" og fri aktivitet.

Vedrørende Alna-elva er utfordringen til dels å identifisere og synliggjøre hva som er kulturhistoriske verdier langs elva. Av kulturhistoriske elementer som kan være utgangspunkt for oppdagelser, opplevelser og bruk kan nevnes tretten bruer, tre demninger eller rester av slike, industrihistoriske miljøer på Grorud og Bryn, flere gårdsbygninger og kulturlandskap tilknyttet disse samt jernbaneanlegg på Alnabru, Grorud og Bryn. Disse bygde omgivelsene utgjør rammer for den flora og fauna Alna-vassdraget i tillegg byr på som utgangspunkt for utendørsaktivitet og friluftsliv.

Kalbakkbrua. Foto: Oslo kommune 2006

Alna-undersøkelsen belyser noen problemstillinger knyttet til hvordan utendørsområder tilrettelegges og hvordan kulturminner integreres i et urbant friluftsliv. Dette gjelder blant annet:

- Om innholdet i friluftslivet er definert ut fra hvilke omgivelser som etterspørres og brukes eller ut fra et ideal som først og fremst ivaretar grønne verdier i byen? Er disse sammenfallende eller endres holdningene til friluftslivet og dets innhold som følge av en stadig økende befolkning? Hvem tilrettelegges det for, og hvilke brukergrupper er de mest aktuelle å ta hensyn til? Er det viktigst å nå de gruppene som i dag er aktive friluftsmennesker, men som trenger et bedre nærmiljøtilbud eller er rekruttering av de som i dag ikke er aktive det essensielle?
- Er det ro og stillhet som søkes i friluftsområdet, eller er økt aktivitet og bruk hovedmålet? Er disse kvalitetene konkurrerende eller kan begge målene ivaretas?
- Skal forskjellen mellom barn av utenlandske og norske foreldre i preferanser av attraktive omgivelser gjenspeiles i tilretteleggingen av friluftsliv i områder med en stor andel innvandrere?
- Tilgjengelighet og informasjon/skilting oppfattes overveiende som et gode for bruk av området. Er dette en viktigere nærmiljøkvalitet enn hvilke bygninger og fritidstilbud som finnes i området?

Undersøkelsene i prosjektet viser at det er interesse for nærområdets historie og ønsker om informasjon om de natur- og kulturhistoriske kvalitetene som finnes i nærmiljøet. Like fullt er det et verdispørsmål knyttet til å identifisere hva som er viktige kulturminner dersom disse skal brukes som aktivum. Byene kjennetegnes i stor grad av mobilitet og demografiske endringer. Blant caseområdene er dette spesielt tydelig i Groruddalen med 30 % innvandrere, en bebyggelse som i stor grad er yngre enn femti år og beboere som i liten grad har forhold til området som jordbrukslandskap. De fysiske kulturminnene fra før 1950 er ikke dermed mindre viktige historiefortellere, men det er også viktig å fange opp beboernes forhold til disse og hvilke bygninger og historier som utgjør dagens orienteringspunkter og tilhørighet til de fysiske omgivelsene. I en dansk studie av hvordan nyere tids kulturminner blir ivaretatt, og spesielt innvandrerbefolkningens bidrag, ble det undersøkt hvorvidt kulturmiljøbegrepet evnet å fange opp og inkorporere den mangfoldige og ofte motsetningsfylte kulturelle praksis hos ulike deler av befolkningen. Utgangspunktet for studien var at innvandrergruppers fysiske spor i liten grad er definert som del av kulturarven og at innvandrerperspektivet i liten grad er ivaretatt i defineringen av hva som er viktige kulturminner (Buciek et al. 2006).

I hvilken grad Alna-elva og kulturmiljøet knyttet til elva tas i bruk som arena for friluftsliv handler dermed både om hvilke kvalitetene som tilbys, hvilken bruk som etterspørres og hvordan området tilpasses og integreres i en bystruktur. Alna-elva er ifølge spørreundersøkelsene lite kjent for befolkningen i dag (Bjerke et al. 2006a og 2006b). Kanskje skyldes dette Alna-elvas rolle som bakgård for industribedrifter og mottaker av forurenset avrenning og søppel. Dette kan være utslagsgivende for folks forhold til elva i dag, mens friluftressursen og elvas potensielle verdi som estetisk element er neste utviklingstrinn, slik vi ser det for andre elver som Akerelva, Otra i Kristiansand, Bodøelva og Drammenselva.

I denne utviklingen kan anlegg, bebyggelse og landskap formidles som del av elvas mangfoldige historie i tilretteleggingen for ny bruk. Historieinteresse kombinert med tilgjengelighet og informasjon kan også omhandle formidling av den historien som har gravd ned eller "misbrukt" elva og gjøre dette til en integrert del av friluftslivet langs Alna-elva. Undersøkelser gjort av ulike områder som

tilrettelegges for friluftsliv og rekreasjon (Craig-Smith og Fagence 1995) viser imidlertid at dette bør utvikles parallelt med eksisterende drivkrefter og lokale hensyn som del av det integrerte bybildet for å lykkes og at flere funksjoner må ivaretas samtidig. For Alna-elvas del kan dette tilsi at tilrettelegging for friluftsliv og synliggjøring av kulturminner ikke alene utløser økt bruk, men at dette sammen med tilgjengelighet og integrering av området i en større bystruktur bidrar til at området oppfattes som en attraktiv arena for friluftsliv.

Konklusjoner

I denne artikkelen har det blitt argumentert for at kulturminner har en verdi i det bynære friluftslivet, selv om brukerundersøkelser blant befolkningen i Oslo, Kristiansand og Bodø gir kulturminner en lav score som motivasjonsfaktor for utøvelse av friluftsliv. Brukerundersøkelser knyttet til kartlegging av folks forhold til kulturminner har likevel metodiske utfordringer og er tolket sammen med kompletterende kvalitative undersøkelser.

Ved elverestaureringer, slik som av Alna-elva, påpekes potensialet som oppfattes å være tilstede for å integrere kulturminner i tilretteleggingen for økt aktivitet langs elva som er et uttalt mål for Oslo kommune. Dette er likevel ett av flere eksempler på at tilrettelegging av kulturminner gir størst utbytte som del av et bredere tilbud. Dette avhenger av å identifisere andre drivkrefter samt samarbeid med beboere i området gjennom blant annet å kartlegge deres preferanser for nærmiljøaktivitet. Generelt sett viser undersøkelsene også at det er et behov for å informere mer om kulturminner, slik som ved elver, turstier, osv., for slik å synliggjøre dem som en integrert del av friluftslivsopplevelsen.

Litteratur

- Bjerke, T., S. Krokann Berg, T. Haaland, O. Krangle (2006a): *Fritid og friluftsliv – aktiviteter og holdninger blant barn i Groruddalen*. NINA-rapport 190. Oslo: Norsk institutt for naturforskning.
- Bjerke, T., S. Krokann Berg, O. Krangle (2006b): *Friluftsliv i byen – aktiviteter, ønsker og holdninger blant innbyggere i Groruddalen*. NINA-rapport 191. Oslo: Norsk institutt for naturforskning.
- Buciek, K., J. O. Bærenholdt og K. Juul (2006): Whose Heritage? Immigration and Place Narratives in Denmark, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 88 (2): 185-197
- Craig-Smith, S. J. og M. Fagence (red. 1995): *Recreation and tourism as a catalyst for urban waterfront redevelopment – an international survey*. Westport Connecticut: Praeger.
- Guttu, J. og L. Schmidt (2008): *Fortett med vett: eksempler fra fire norske byer*. Bergen: Husbanken Region vest.
- Gåsdaal, O. (1994): Naturtilgang i byene. Om arealforvaltningens symbolinnhold og faktiske effekter på folks bruk av natur i fritiden. I *Friluftsliv: Effekter og goder*, s. 147-165. DN-notat 7. Trondheim: Direktoratet for naturforvaltning.
- Hille, J., C. Aall og I. G. Klepp (2007): *Miljøbelastninger fra norsk fritidsforbruk – en kartlegging*. VF-rapport 1/07. Sogndal/Oslo: Vestlandsforskning/Statens institutt for forbruksforskning.
- Klepp, I. G. (1994) *Kulturminner og friluftsliv – en diskusjon av turgåeres begrunnelser for kulturminner*. FOK-programmet vol. 12. Oslo: Norges forskningsråd.
- Klepp, I. G. (1996): Friluftslivsforskning med slagside. *Dugnad* 21 (4):17-31
- Klepp, I. G. (1998): *På stier mellom natur og kultur – Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern*. Acta Humaniora 24. Oslo: Universitetet i Oslo/Universitetsforlaget.
- Odden, A. (2008): *Hva skjer med norsk friluftsliv?: en studie av utviklingstrekk i norsk friluftsliv 1970-2004*. Doktoravhandling (PhD), Geografisk Institutt, NTNU, Trondheim
- Paulsen, I. S. (2005): *Pilegrimsleden fra Oslo til Trondheim. Et møte med vandrerne, kulturminner, steder og landskap*. Hovedfagsoppgave i arkeologi. Tromsø; Universitetet i Tromsø.
- Schmidt, L. (2007): *For tett?: fortetting, planprosess og bokvalitet i nye byboligprosjekter*. NIBR-rapport 2007: 12. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.
- Stigsdotter, U. og P. Grahn (2002): What makes a garden a healing garden? *Journal of therapeutic horticulture* 13: 60-69.
- Stokke, K.B., A. Omland, R. Skogheim, M. Skår og E. Vindenes (2008): *Planlegging og forvaltning av urbane friluftsområder i Kristiansand*. NIBR, NINA, NIKU.
- Stokke, K.B., M. Knudsen, A. Omland, R. Skogheim, M. Skår og E. Vindenes (in prep.): *Planlegging og forvaltning av urbane friluftsområder i Bodø*. NIBR, NINA, NIKU:
- St.meld.nr.14 (1999-2000) *Idrettslivet i endring*.
- St.meld.nr.39 (2000-2001) *Friluftsliv – ein veg til hogare livskvalitet*.
- St.meld.nr.23 (2001-2002) *Bedre miljø i byer og tettsteder*.
- St.meld.nr.39 (2001-2002) *Oppvekst- og levekår for barn og ungdom i Norge*.
- St.meld.nr.16 (2002-2003) *Resept for et sunnere Norge*.
- St.meld.nr.25 (2002-2003) *Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand*.
- Tennøy, A.(2007): *Bruk av bynære friluftsområder i Kristiansand*. NIBR-notat 2007:104. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Thorén, A.-K. Halvorsen. (2008): De grønne lungene som forsvant. Om tap av grønnstruktur i byer og tettsteder. I *Norsk natur – farvel? En illustrert historie*, s. 223-235. Redigert av B. Berntsen og S. Hågvar. Oslo: Unipub.

Thorén, A-K Halvorsen. og S.H. Opedal (1997): *Grønnstrukturen i byer og tettsteder. Evaluering av grønnplanlegging i norske kommuner*. NIBR-notat 1997:104. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

